

Érdekesség, valódiság, élményszerűség, egyediség

Szijártó M. István: *A történész mikroszkópja. A mikrotörténelem elmélete és gyakorlata. L'Harmattan Kiadó, 2014.*
273 oldal

A történész mikroszkópja. A mikrotörténelem elmélete és gyakorlata címet viselő könyv nem előzmény nélküli, hiszen Szijártó M. István – az ELTE BTK Társadalom- és Gazdaságtörténeti Tanszék oktatója – Sigurdur Gylfi Magnússonnal, a Reykjavíki Akadémia alapítójával és annak keretei között működő Mikrotörténelmi Intézet vezetőjével közösen írt, a Routledge Kiadó gondozásában 2013-ban megjelentetett *What is microhistory? Theory and Practice* című könyv oldalain már foglalkozott a mikrotörténelem történetével és egyes elméleti kérdéseivel.¹ A jelen kötet ezen áttekintő fejezet kibővített változatának tekinthető. Sőt több, mint egyszerű kalauz, hiszen a legfontosabb mikrotörténeti munkák, leglényesebb elméleti problémák és az ezekre adott válaszok ismertetésén túl – a szerző módszertani elköteleződését sem titkolva – népszerűsíteni kívánja az általa színesebb történeti diskurzusnak vélt mikrotörténelmet.

Az olvasó legkézenfekvőbb kérdése persze az, hogy mi is valójában a mikroelemzésen alapuló módszertani eljárás. A mikrotörténelem tulajdonképpen egy jól körülhatárolható kisebb egység, legtöbbször egyetlen esemény, egy közösség, egy család vagy

épp egy egyén intenzív történeti vizsgálata, ahol a történész nem teleszkóppal, hanem – a könyv címére is utalva – mikroszkóp segítségével vizsgálja tárgyát, azaz „a vizsgálat egy fókuszpontban gyűjti össze a múltból érkező különböző fénysugarakat”. (17. old.) Mindez azonban nem pusztán esettanulmányt jelent, mert a mikrovizsgálatok – és ez már a definíció második eleme – Charles Joyner megfogalmazását kölcsönözve „nagy kérdésekre kis helyeken keresi a választ”.² (17. old.) Végül pedig a mikrotörténeti elemzések harmadik alapvető jellemzője a szerző szerint, hogy a múlt emberei – a nagy történelmi erők bábszereplői helyett, illetve mellett – tudatos cselekvőkké válhatnak. A mikrotörténelem meghatározásának első eleme – maga a mikrovizsgálat – Szijártó szerint tehát adottnak tekinthető, a másik kettőt viszont közel sem tartja evidensnek. Épp ezért könyvében nemcsak a fenti meghatározás első kritériuma alapján alkotja meg a mikrotörténeti munkák halmazát, hanem a másik két definíciós elemet figyelmen kívül hagyja, azaz az eljárás szélesebb értelmezését használva a mikrotörténelem határán elhelyezkedőket is ismerteti. Példának okáért a szerző a mikrotörténelmet nem szűkíti az olasz *microstoria* iskolára, hanem az általánosságra nem törekvő – azaz az eljárás második alapelemét nem teljesítő – történeti munkákat is bemutatja.

De mégis hogyan illeszkednek ezen mikroszintű vizsgálatok, a „nagy történelmi kérdések” iránti érdeklődés és az egyén cselekvőként való felfogása a történetírás diszkurzusába? Miként viszonyulnak a mikroszintű vizsgálatok a makroszintű elemzé-

¹ A szerző korábbi munkái a témában: *Mikrotörténelem*. In: Bódy Zsombor – Ö. Kovács József (szerk.): *Bevezetés a társadalomtörténetbe. Hagyományok, irányzatok, módszerek*. Budapest, 2003. 494–513.; *Mi a mikrotörténelem?* Aetas, 11. évf. (1996) 4. sz. 157–185.; Papp Gábor – Szijártó M. István (szerk.): *Mikrotörténelem másodfokon*. Budapest, 2010.

² Crandell (1995) Shifflettet idézi, aki a Gary W. Gallagher szerkesztette *The Fredricksbury Campaign: Decision on the Rappahannock* című könyvről készült ismertetésében említi ezt.

sekhez? Ha pedig a mikrotörténelem vizsgálatai „nagy történelmi kérdésekkel” foglalkoznak, akkor ki vagy mi határozza meg, hogy mik a történelem nagy kérdései? S ha ezeket a kérdéseket mégiscsak a társadalmi-kulturális tényezők határozzák meg, akkor lényegében nem a hagyományos társadalomtörténet preferenciái érvényesülnek? Szijártó M. István többek között ezen kérdésekre keresi a választ, hangsúlyozva a mikrotörténelem sajátos adottságát – a történeti cselekvő tapasztalatainak és a mélyben meghúzódó történeti struktúráknak az együttes ábrázolását – és ígéretes történeti megközelítésként való értékelését.

A könyv felépítését két szervezőelv, a földrajzi és a problémaközpontú megközelítés határozza meg. Az előbbi a mikrotörténelem térbeli alapon megkülönböztetett áramlatainak a bemutatását jelenti, az utóbbi pedig a mikrotörténelem fentebbi definíciójából adódik, így a „nagy történelmi kérdés” és a cselekvő egyén problematikájára, a mikrotörténelem és más irányzatok kapcsolódási pontjaira, illetve a mikro-makro kapcsolatára fókuszál.

A könyv I. fejezete a módszer kidolgozásában élenjáró olasz történetírás főbb mikrotörténeti munkáit ismerteti. Bár a mikrotörténelem formálásában az olasz irányzat alapvető szereppel bírt, a *microstoria* kifejezést nem ők találták ki. A terminust ugyanis 1959-ben George R. Stewart egy csata leírásakor,³ illetve 1968-ban Luis González mexikói történész egy falu történetének tárgyalásakor használta előttük.⁴ Később Fernand Braudel és Raymond Queneau francia író alkalmazta, végül az olasz *Microstorie* sorozat és a *Quaderni Storici* című folyóirat kulcsfogalmává vált. Ezt követően Eduardo Grendi 1977-ben „mikrovizsgálaton” alapuló kutatási programot ja-

vasolt, amelyet 1979-ben Carlo Ginzburg – az olasz mikrotörténelem kultúrtörténeti irányultságú képviselője – és Carlo Poni fejtett ki egy történészkonferencián *A név és eljárás* címmel. Itt az *Annales* által kínált társadalomtörténeti módszertan helyett a kultúrantropológiához közelítő eljárást ajánlotta, amely segíti a történelem társadalomtudományokba való integrálódását, illetve egyfajta hidat képezhet a kultúrtörténeti és társadalomtörténeti megközelítések között. Ez tulajdonképpen a *microstoria* két ágát is jelenti. Ginzburg és Poni javaslata szerint ugyanis a kvalitatív vizsgálatokat az alsóbb társadalmi rétegekre összpontosító megközelítésekkel kellene ötvözni. De hogy lehet releváns és szignifikáns eseteket kiválasztani? Ehhez Eduardo Grendi *eccezzionalmente normale*, azaz 'kivételesen normális' fogalmát hívták segítségül. Ginzburgék szerint ugyanis egyrészt a preindusztriális társadalmakban a normák áthágása jelentette a szabályt, másrészt pedig amikor az alsóbb társadalmi rétegek hallgatnak, akkor egy kivételes dokumentum vagy marginális eset tárhatja fel a rejtett valóságot, a lappangó feszültséget, a csendes többség megnyilatkozását. Azaz a Robert Darnton által javasolt eljárással megegyezően úgy vélték, hogy az idegen kultúrába az érthetetlen mozzanatokon keresztül lehet behatolni.

A „kivételesen normális” jelentése, értelmezése és különböző fordításai azonban jól mutatják a fogalom körüli bizonytalanságot. Így másik lehetőségként jelenik meg Giovanni Levi – az olasz mikrotörténelem társadalomtörténeti irányzatának fő képviselője – által javasolt módszer, a léptékváltás, a megfigyelés léptékének lekicsinyítése. A mikrotörténelem ugyanis nem tárgyának mikrodimenziója által határozható meg, hiszen egyedi részletekben általános fogalmakat vizsgál, hanem az eljárásán keresztül. Azaz a módszer intenzív mikroszkopikus elemzése és fókuszálása révén korábban nem látható részleteket mutat meg, így képes realiztikusabb leírásra. Maurizio Gri-baudi még továbbmegy, hiszen szerinte a

³ Stewart, George R.: *Pickett's Charge. A microhistory of the final attack at Gettysburg*, July 3. 1863. Boston, 1959.

⁴ González, Luis: *Pueblo en vilo: Microhistoria de San José de Gracia*. México, 1968.

mikrotörténelem valódi megkülönböztető jegye nem témájában vagy léptékében keresendő, hanem oksági érvelésében, összefüggésében, mivel vizsgálati középpontjában nem társadalmi tényezők – hanem egyének – állnak, ami persze egyben a megközelítés buktatója is.

A II. fejezetben a franciaországi és németországi mikrotörténeti kutatásokra kerül sor. A francia mikrotörténelem kapcsán a szerző leszögezi, hogy a legjobb munkák nem a *microstoria* közvetlen hatása alatt születtek, hanem azt megelőzően, továbbá kiemeli, hogy az újabb művek legjellemzőbb vonása az elméleti reflexió. A francia történetírás szakítását a braudeli struktúraorientált társadalomtörténettel az 1970-es években megjelenő „új történetírás” tette nyilvánvalóvá. Az 1980-as években újabb „kritikai fordulatról” lehet beszélni, amely már jól mutatta – a francia társadalomtörténeti válság megmentőjeként üdvözölt – olasz mikrotörténelem hatását is. Az új irány egyik kulcsfigurája Jacques Revel, aki szerint a megismerést a vizsgálat szintje befolyásolja, és miután a történelem szereplői egyszerre vesznek részt makro- és mikroszintű folyamatokban, ezért ezek a folyamatok egyaránt igazak és kiegészítik egymást. A másik kulcsfigura Bernard Lepetit, aki Revelhez és Levihez hasonlóan a léptékváltásra helyezi a hangsúlyt, de továbbfejlesztette azt. A léptékváltás ugyanis szerinte nem a kutatás fázisaira – tudniillik arra, hogy egy állam vagy egy falu szintjén vizsgál egy kérdést –, hanem a társadalmi szereplők különböző szintű kontextusokban való megjelenésére fókuszál. Az általa megalkotott multiszkopikus eljárásban nincs kiváltásos lépték, azaz a makrojelenségek nem kevésbé, a mikrojelenségek pedig nem jobban valóságosak – vagy épp fordítva –, tehát azok között nem áll fenn hierarchia.

A német történetírás fáziskéséssel követte a franciát, hiszen a struktúraorientált társadalomtörténet csak az 1970-es években intézményesült, de röviddel ezután a kultúrtörténet körébe sorolható irányzatok is

megjelentek, így az *Alltagsgeschichte*, a történeti antropológia és a mikrotörténelem. Bizonyos értelemben az *Alltagsgeschichte* irányzatot a mikrotörténelem német megfelelőjének lehet tekinteni a cselekvő egyénre helyezett hangsúly és a rejtett struktúrák feltárása folytán, hiszen többek között arra keresi a választ, hogy az emberek miként sajátítják el „világukat”, és közben hogyan alakítják azt át. A fejezet végén újra csak előttünk a kérdés, hogy mégis hogyan kerüljük ki a triviális történelemírás csapdáját. A mikroelemzés és a „nagy történelmi kérdések” megválaszolásának igénye ugyanis továbbra is megoldatlanul hagyta a legnagyobb elméleti problémát, hogyan lehet általánosítani, azaz az egyediben megnyilvánuló általánost leírni.

A III. fejezet a mikrotörténelem lazább, tágabb értelmezése szerinti angolszász történetírás próbálkozásairól szól, illetve a mikrotörténelem elméletének és gyakorlatának a történeti antropológiával való kapcsolata válik hangsúlyossá. Clifford Geertz szerint ugyanis a kultúrát szöveggént lehet kezelni, így a hangsúly a jelentésre tevődik. A geertzi szimbolikus megközelítést alkalmazó munkák között említhető Robert Darnton: *A nagy macskamészárlás* vagy Marshall Sahlins: *James Cook kapitány, avagy a haldokló isten* című munkája. Mindkét történeti műben domináns az értelmezés, de a mikrotörténelem felől megközelítve mindkettőből hiányzik a cselekvő egyén, s a „nagy történelmi kérdés” helyett a jelentés keresésére, értelmezésére összpontosítanak. A történeti antropológia és a mikrotörténelem alapvető különbségét tehát ebben vélhetjük felfedezni, de érdemes a két irányzat rokonságát is látni, hiszen a megfigyelt tényen keresztül történő általánosításban, a kiválasztott egyedi eset kontextusrendszerének kibontásában megegyeznek.

Az angol történetírás legfontosabb újonsága a Robert Darnton által megalkotott „incidenselemzés” fogalma. Ezeken azokat a mikrotörténelem határán elhelyezkedő mű-

veket érti, amelyek nem próbálnak makroszintű következtetésekre jutni az események elemzéséből, hanem arra kíváncsiak, hogy miként értelmezik tapasztalataikat az emberek. Míg tehát a történeti antropológia a kultúra dominanciája miatt csökkentette a történeti cselekvő mozgásterét, és nem ösztönözte az elemzés mikroszkopikus részletekkel való elmélyítését, addig az incidenselemzéseknél a mikroszkopikus elemzés elsősorban az egyénre fókuszál, és kevésbé domborodnak ki a környezet társadalmi-kulturális jellemzőit. Az angolszász mikrotörténelem mindinkább az esetre kezdett összpontosítani, azt önmagáért, illetve annak érdekességért, nem pedig általános történeti kérdésekre való válaszadás igényével vizsgálta. Az explicit kérdés hiányát felrovo kritikák ellenére Szijártó úgy véli, hogy a mikrotörténelem lazább és tágabb értelmezésével élve érdemes összefoglalójában szólni ezekről a munkákról.

A IV. fejezetben a magyar, a skandináv és az orosz mikrotörténelem elméletét és gyakorlatát érintő rövid kitekintést követően visszatérünk a mikrotörténelem reprezentatív problémájára, a mikrotörténelem és a multiszkopikus történelem ellentétére, valamint a mikrotörténelem és az incidenselemzés megkülönböztetésére. Az utolsó fejezetben – ami már a bevezetőben is megnyilvánult – a mikrotörténeti módszer ismertetése végképp alárendelődik a mikrotörténelem népszerűsítésének, így a szubjektív hang még inkább felerősödik. A mikrovizsgálatok szintje és az általános megállapítások magasabb szintje közötti köldökzsinór megtalálására született elméletekkel már megismerkedhettünk a könyvben, de az alapkérdés továbbra is megválaszolatlan maradt, hogy bármilyen esetből fel lehet-e tánni egy nagy történelmi kérdést, vagy a mikrotörténeti vizsgálat épp egy olyan speciális esetre irányul, amelyen keresztül általános megállapítások fogalmazhatók meg. E ponton kap teret a szerző saját véleménye és érvelése a mikrotörténeti eljárással kapcsolatban. Szijártó a kaoszelmélet egyik

központi elemét, a fraktál fogalmat hívja válaszához segítségül. A fraktálok bonyolult geometriai szerkezetű rendszerek, melyek különböző nagyításban mind finomabbak, de továbbra is az eredetihez hasonló struktúrát mutatják. Lényegük tehát az ön hasonlóság. A szerző úgy véli, hogy ha a múltat kaosznak tartjuk, akkor abban a történész tehet rendet, és találhatja meg a „mintázatot”, ahogy a mikrotörténetileg feltárt esetben, úgy a történelem magasabb szintjén is. Az az egymással összefüggésben lévő mikro- és a makrotörténelem, illetve azok reprezentációi között – miután voltaképpen ugyanarra a kérdésre vonatkoztathatók – nem lehetetlen megtalálni a közös mintázatot, azaz a mikrotörténelem nem véletlenszerű egybeesésen, hanem logikus szükségszerűségeken alapul. Végeredményben a mintázatra, az általános megállapításokra, a makroszintre és a struktúrára vonatkozó kijelentések a szerző szerint csak mikroszintű vizsgálatok során fogalmazódhatnak meg. Ilyen értelemben pedig a történészek számára nem kerülhető meg „mikroszkópjuk” használata, a mikrovizsgálatok elvégzése.

A mikrotörténelem tehát nem a 20. század elfeledett divatja, nem triviális apróságok története, hanem a 21. századi globális történetírás releváns eszköze, sőt a befogadó szemszögéből tekintve négy előnyös jellemzővel rendelkezik: az érdekességgel, a valósággal, az élményszerűséggel és a vizsgált egyedi eset szerteágazásával. Mit is jelentenek ezek? Először is legyen érdekes, amiről írunk, ne csak a szakmának, hanem az olvasóközönségnek is. Miután a közelről vizsgált tényekből erősebb valóságérzet következik, a megtapasztalás és átélés lehetősége a szélesebb közönség számára is elérhetővé válik. Hiba lenne azonban csak az érdekességre koncentrálni, hiszen az csak eszköz. Az eset szerteágazóságának kontextualizációja azonban képes feloldani ezt, így nem ragadunk le az egyedi esetről, hanem az általános kijelentések leírására is ösztönöz bennünket. Következésképp a szerző szerint a lényeg a felsorolt erények egyensú-

lyának megtalálása, azaz az érdekesség vonzza az olvasókat, a megélt életet közvetíti, a valódisághoz ragaszkodva a „legigazabb” történelem marad, és az eset szerteágazóságával az általános felé tart. Egyszerre társadalom- és kultúrtörténet, retrospektív magyarázatokat alkot, mikrovizsgálaton keresztül általánosságról tesz fontos kijelentéseket, miközben a cselekvő egyénre, felelősségére és reprezentációira is odafigyel.

Hogy voltaképp madártávlatból átfogó képet és összefüggéseket rajzoló ejtőernyős vagy részletességgel, többféle nézőpont egyesítésével és cselekvő-érző szereplőkkel dolgozó szarvasgombavadász,⁵ vagy épp a

távolság-effektusokat kombináló történeszek leszünk-e, azt a könyv elolvasását követően magunk dönthetjük el. Szijártó M. István ugyanis a mikrotörténelem történetének és elméletének feltárásával leginkább csak módszertani ízelítőt kívánt nyújtani az eljárás kipróbálói, követői és a mikrotörténelem iránt érdeklődők számára egyaránt, miközben olvasójával a könyv elejétől a végig érzékelteti azon álláspontját, hogy a mikrotörténelem valóban a múlt „jobb” reprezentációjához vezethet.

SZILÁGYI ADRIENN

⁵ Brewer, John: *Microhistory and the Histories of Everyday Life*. CAS LMU e-Seires, 2010. No. 7. 87–109. Brewer Emmanuel Le Roy Ladurie nyomán különbözteti meg ezt a kétféle történész. Az angol történész a többféle távolság-effektus kombinációját tekinti ideálisnak.